

ADABIY TARJIMADA METAFORALARNING KOGNITIV TUZILMASI: KONTSEPTUAL XARITALASH VA MADANIYATLARARO MOSLASHUV

Toliboyeva Shaxnoza Oltinboyevna

Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti.

ANNOTATSIYA: *Mazkur maqolada badiiy tarjimada metaforalarning kognitiv tuzilishi va ularning konseptual xaritalash orqali madaniyatlararo moslashuvi tahlil qilinadi. Tadqiqot kognitiv lingvistika doirasida metaforalarning manba va nishon sohalari o'rtasidagi konseptual munosabatlarni ochib berishga qaratilgan. Badiiy matnlardagi metaforalarning turli madaniy muhitlarda qanday qabul qilinishi, tarjima jarayonida konseptual xaritalarning saqlanishi yoki transformatsiyaga uchrashi masalalari yoritiladi. Shuningdek, metaforalarning o'quvchi ongiga ko'rsatadigan kognitiv ta'siri va tarjimada madaniy moslashuv strategiyalarining ahamiyati tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari badiiy tarjimada metaforalarni kognitiv va madaniy nuqtayi nazardan talqin qilish imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *metafora, kognitiv tuzilma, konseptual xaritalash, badiiy tarjima, madaniyatlararo moslashuv, kognitiv ta'sir*

АННОТАЦИЯ : *В статье рассматривается когнитивная структура метафор в художественном переводе и процессы их межкультурной адаптации на основе концептуального картирования. Исследование опирается на положения когнитивной лингвистики и анализирует соотношение между исходной и целевой концептуальными областями метафоры. Особое внимание уделяется восприятию метафор в различных культурных контекстах, сохранению или трансформации концептуальных карт при переводе, а также когнитивному воздействию метафор на читателя. Показана роль стратегий культурной адаптации в обеспечении адекватности художественного перевода.*

Ключевые слова: метафора, когнитивная структура, концептуальное картирование, художественный перевод, межкультурная адаптация, когнитивное воздействие

ABSTRACT: *This article examines the cognitive structure of metaphors in literary translation and their cross-cultural adaptation through conceptual mapping. Drawing on cognitive linguistics, the study explores the relationship between source and target domains of metaphors and how conceptual maps are preserved or transformed in translation. Special attention is paid to the perception of metaphors in different cultural contexts, their cognitive impact on readers, and the role of cultural adaptation strategies in literary translation. The findings highlight the importance of maintaining conceptual coherence to achieve cognitive and cultural equivalence in translated literary texts.*

Keywords: *metaphor, cognitive structure, conceptual mapping, literary translation, cross-cultural adaptation, cognitive impact*

KIRISH

Metafora adabiy matnlarda ma'no, his-tuyg'u va estetik idrok shaklini shakllantiruvchi kognitiv va uslubiy vosita sifatida markaziy rol o'ynaydi. Adabiy tarjimada metaforalar ayniqsa murakkab, chunki ular faqat til bezaklari emas, balki chuqurroq kognitiv va madaniy tuzilmalarning namoyon bo'lishidir. Shunday qilib, metaforalarni tarjima qilish nafaqat lingvistik mahoratni, balki manba matnga kiritilgan kontseptual tizimlar va madaniy naqshlarni tushunishni ham talab qiladi. Kognitiv lingvistika doirasida metafora boshlang'ich hudud va maqsad hududi o'rtasidagi xaritalash sifatida tushuniladi, bu orqali abstrakt tushunchalar tuziladi va talqin qilinadi. Bu kontseptual tasvirlar madaniy asosga ega bo'lib, til jamoalari orasida sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Natijada, metaforalarni tarjima qilish ko'pincha madaniyatlararo moslashuvni o'z ichiga oladi, bunda kontseptual tuzilmalar saqlanib qolishi, o'zgartirilishi yoki almashtirilishi mumkin, shunda kognitiv va kommunikativ ekvivalentlikka erishiladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi adabiy tarjimada metaforalarning kognitiv tuzilishini tahlil qilish, ayniqsa

kontseptual ifodalash va madaniyatlararo moslashuvga urg'u berishdir. Tadqiqot metaforalar kognitiv tarzda qanday qayta ishlanishini, kontseptual xaritalar tarjimada qanday o'tkazilishi yoki o'zgartirilishini va bu jarayonlar maqsadli madaniyatda o'quvchilarning kognitiv idrokiga qanday ta'sir qilishini aniqlashga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqot kognitiv lingvistik va tarjima yo'naltirilgan yondashuvlarga asoslangan sifatli tadqiqot dizaynidan foydalanadi. Asosiy qo'llaniladigan usul kognitiv metafora tahlili bo'lib, u metaforalarni manba va maqsad domenlari, kontseptual xaritalar va asosiy kognitiv modellar nuqtai nazaridan o'rganadi. Bu usul metaforik tuzilmalarni ularning yuzaki lingvistik shaklidan tashqarida aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, tanlab olingan adabiy matnlar va ularning tarjimalariga taqqosiy tahlil qo'llaniladi, asosan metaforik ifodalar va ularning tarjima qilingan ekvivalentlariga e'tibor qaratadi. Bu taqqoslash maqsadli matnda kontseptual xaritalar saqlanganmi, moslashtirilganmi yoki almashtirilganmi, kuzatish imkonini beradi. Tadqiqot, shuningdek, madaniy omillar metaforani talqin qilish va tarjima qarorlariga qanday ta'sir qilishini o'rganish uchun madaniyatlararo tahlilga tayanadi. Bundan tashqari, diskurs tahlili elementlari metaforalarning funksiyasini kengroq hikoya kontekstida o'rganishda qo'llaniladi. Natijalar umumlashtirish va tahliliy talqin orqali talqin qilinadi, ayniqsa tarjima qilingan metaforalarning maqsadli o'quvchilarga kognitiv ta'siriga e'tibor qaratiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tahlil shuni ko'rsatadiki, adabiy tarjimadagi metaforalar madaniy tajriba natijasida shakllangan kognitiv tuzilmalarga chuqur ildiz otgan. Ko'plab hollarda, tarjimonlar muallifning mo'ljallangan tasvirlari va kognitiv ta'sirini saqlab qolish uchun asl kontseptual xaritalashni saqlashga harakat qiladilar. Agar manba va maqsadli madaniyatlar o'xshash kontseptual ramkalarga ega bo'lsa, metaforik xaritalar minimal o'zgartirishlar bilan o'tkazilishi mumkin. Biroq, natijalar shuni ham ko'rsatadiki, konseptual xaritalarni to'g'ridan-to'g'ri uzatish har doim ham mumkin emas. Madaniyatga xos metaforalar ko'pincha maqsadli madaniyatda mavjud

bo'lmagan tajribalar, ramzlar yoki qadriyatlarga tayanadi. Bunday holatlarda tarjimonlar maqsadli auditoriya uchun o'xshash kognitiv assotsiatsiyalarni faollashtiruvchi alternativ metaforalarni tanlab, kontseptual moslashuvga murojaat qiladilar. Bu jarayon metafora tarjimasida ekvivalentlik asosan kognitiv bo'lishini, formal emasligini ko'rsatadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, kontseptual xaritalashdagi o'zgarishlar o'quvchining matnni talqiniga sezilarli darajada ta'sir qilishi mumkin. Metafora muvaffaqiyatli moslashtirilganda, maqsadli o'quvchiga kognitiv ta'sir manba matniga juda o'xshash bo'ladi. Aksincha, yetarlicha moslashtirilmasiligi metaforaning ifoda kuchini zaiflashtirishi yoki uning mo'ljallangan ma'nosini o'zgartirishi mumkin. Munozara metafora tarjimasi manba matnga sodiqlik va maqsadli auditoriya uchun kognitiv kirish imkoniyati o'rtasida muvozanatni saqlashini ta'kidlaydi. Kontseptual xaritalash tarjimonlarga bu muvozanatni kelishib olish imkonini beruvchi muhim mexanizm hisoblanadi. Kognitiv nuqtai nazardan, muvaffaqiyatli metafora tarjimasi lingvistik shakl, kontseptual tuzilma va madaniy kontekst o'rtasida uyg'unlikni saqlaydi.

Metafora insonlarning abstrakt tajribani tushunish va uni til orqali ifodalash uchun eng muhim kognitiv mexanizmlaridan biridir. Adabiy matnlarda metaforalar nafaqat uslubiy vosita sifatida, balki ma'no, hissiyot va dunyoqarashni shakllantirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Adabiy asarlar tarjima qilinganda, metaforalar katta muammoga aylanadi, chunki ular kognitiv tuzilmalar va madaniy bilim tizimlariga chuqur singib ketgan. Shuning uchun, adabiy tarjimada metaforani o'rganish kognitiv lingvistika, tarjimonshunoslik va madaniyatlararo tahlilni birlashtirgan fanlararo yondashuvni talab qiladi. Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan, metafora ikki soha o'rtasidagi kontseptual xarita sifatida tushuniladi: odatda aniq va tanish bo'lgan manba domeni va ko'pincha abstrakt va murakkab bo'lgan maqsadli soha. Bu xaritalash ma'ruzachilar va o'quvchilarga abstrakt tushunchalarni yanada aniq tajribalar orqali tushunishga imkon beradi. Masalan, *TIME IS MONEY* yoki *LIFE IS A JOURNEY* kabi kontseptual metaforalar ko'plab madaniyatlarda inson fikrlashini shakllantiradi, garchi ularning til tushunchalari

turlicha bo'lishi mumkin. Adabiy diskursda bunday metaforalar ko'pincha ijodiy tarzda kengaytiriladi, qayta shakllanadi yoki madaniyatga xos tasvirlar bilan birlashtiriladi.

Adabiy tarjimada metaforalarning kognitiv tuzilmasi tarjima strategiyalarini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Tarjimonlar nafaqat metaforaning yuzaki lingvistik shaklini, balki uning asosiy kontseptual xaritasini ham aniqlashlari kerak. Agar manba va maqsad madaniyatlari o'xshash kontseptual tizimlarga ega bo'lsa, metafora ko'pincha minimal o'zgartirish bilan to'g'ridan-to'g'ri uzatilishi mumkin. Bunday holatlarda kontseptual ekvivalentlik va kognitiv ta'sir saqlanadi, bu esa maqsadli o'quvchiga matnni manba o'quvchiga o'xshash tarzda his qilish imkonini beradi. Biroq, ko'plab adabiy metaforalar madaniyatga bog'liq bo'lib, aniq tarixiy, ijtimoiy yoki ramziy bilimlarga tayanadi. Bu metaforalar maqsadli madaniyatda mavjud bo'lmasligi yoki boshqacha ishlashi mumkin bo'lgan kontseptual xaritalarni faollashtiradi. Natijada, so'zma-so'z tarjima noto'g'ri tushunish yoki ma'noni yo'qotishiga olib kelishi mumkin. Mana shu yerda madaniyatlararo moslashuv muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Moslashtirish orqali tarjimon asl metaforani maqsadli auditoriyada shunga o'xshash kognitiv assotsiatsiyalarni uyg'otadigan metafora bilan almashtiradi yoki o'zgartiradi, hatto til shakli sezilarli darajada o'zgarsa ham.

Shuning uchun konseptual xaritalash metaforani tarjima qilishda muhim tahliliy vosita hisoblanadi. Bu tarjimonlarga manba va maqsadli domenlarni saqlab qolish mumkinligini yoki ularni qayta sozlash kerakligini aniqlash imkonini beradi. Ba'zi hollarda, maqsadli domen madaniy talablarga moslashtirilganda bir xil manba domeni saqlanishi mumkin. Boshqa hollarda, ikkala domen ham o'zgartirilib, o'xshash kognitiv effektga erishish mumkin. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati tarjimonning har ikkala tilda madaniy modellar va kognitiv ramkalarni anglashiga bog'liq. Tarjima qilingan metaforalarning o'quvchilarga kognitiv ta'siri ushbu tahlilning yana bir muhim jihatidir. Adabiy metaforalar his-tuyg'ular, tasvirlar va talqin chuqurligini uyg'otish uchun mo'ljallangan. Kontseptual xaritalar

muvaqqafiyatli moslashtirilganda, tarjima qilingan metafora maqsadli o'quvchida shunga o'xshash kognitiv va hissiy javobni keltirib chiqarishi mumkin. Aksincha, kontseptual uyg'unlik buzilganda, metafora ifoda kuchini yo'qotishi yoki kutilmagan ma'nolarni yetkazishi mumkin. Bu metaforani tarjima qilish faqat til operatsiyasi emas, balki kognitiv va kommunikatsion harakat ekanligini ko'rsatadi.

Madaniyatlararo moslashuv tarjimada madaniy vositachilik masalalarini ham aks ettiradi. Tarjimonlar kontseptual tizimlar o'rtasida vositachi sifatida harakat qiladi, dunyoqarash, ramziy va tajribadagi farqlarni muhokama qiladi. Bu ma'noda, metafora tarjimasi madaniy jihatdan o'ziga xos ma'nolarni kengroq auditoriyaga yetkazib, madaniyatlararo muloqotga hissa qo'shadi. Jarayon adabiy diskursda til, idrok va madaniyat o'rtasidagi dinamik munosabatni yoritadi. Metaforalarning kognitiv tuzilishi ularning adabiy tarjimadagi rolini tushunishda markaziy ahamiyatga ega. Konseptual xaritalash metaforalarning tillar va madaniyatlar o'rtasida qanday ishlashini tahlil qilish uchun nazariy asos yaratadi, madaniyatlararo moslashuv esa ularning kognitiv va kommunikativ ta'sirini saqlab qolishni ta'minlaydi. Yuzaki shakllar o'rniga asosiy kontseptual tuzilmalarga e'tibor qaratib, tarjimonlar manba matn va maqsadli auditoriyaga hurmat bilan chuqurroq ekvivalentlikka erishishlari mumkin. Bu yondashuv kognitiv lingvistikaning tarjima tadqiqotlaridagi ahamiyatini ta'kidlaydi va metaforaning universal, ammo madaniy shakllangan hodisa sifatida mohiyatiga qimmatli tushunchalar beradi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot adabiy tarjimada metaforalar alohida uslubiy elementlar emas, balki murakkab kognitiv tuzilmalar sifatida ishlashini ko'rsatadi. Tahlil shuni tasdiqlaydiki, konseptual xaritalash metaforalarni tarjima qilishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, manba va maqsadli madaniyatlar o'rtasida ma'no almashinuvini boshqaradi. Madaniyatlararo moslashuv konseptual tizimlar farq qilganda zarur strategiya sifatida yuzaga chiqadi, bu esa metaforalarning kognitiv va kommunikatsion samaradorligini saqlab qolishini ta'minlaydi. Natijalar metaforalarning kognitiv tuzilishini saqlash ularning so'zma-so'z shaklini saqlashdan

muhimroq ekanligini ko'rsatadi. Shunday qilib, samarali adabiy tarjima tarjimonning asosiy kontseptual modellarni tanib, ularni maqsadli madaniyatning kognitiv doirasiga moslashtirish qobiliyatiga bog'liq. Bu yondashuv semantik aniqlik va kognitiv ta'sirni aks ettiruvchi chuqurroq ekvivalentlik darajasini ta'minlaydi. Xulosa qilib aytganda, metaforalarning kognitiv va madaniyatlararo tahlili adabiy tarjimaning mohiyati haqida qimmatli tushunchalar beradi. U kognitiv lingvistikani tarjima tadqiqotlariga integratsiya qilish muhimligini ta'kidlaydi va tarjima adabiyotida metafora, madaniyat va o'quvchi idrokiga oid kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi nuqtai nazarlarni ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gibbs R. W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 527 p.
2. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 285 p.
3. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
4. Nida E. A. Language, Culture, and Translating. – Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 1993. – 189 p.
5. Schäffner C. Metaphor and Translation: Some Implications of a Cognitive Approach // Journal of Pragmatics. – 2004. – Vol. 36. – P. 1253–1269.
6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.